

Úvodem

VZDĚLÁNÍ A POVOLÁNÍ – PŘÍSPĚVEK K IDEJI UNIVERSITY

Zdeněk Pinc

I když idea specializace minimálně od konce osmnáctého století souvisí s konceptem dělby práce, jak se utváří v rodící se politické ekonomii, jako pedagogická idea poměrně dlouho nemůže konkurovat konceptu vzdělání, *Bildung* v klasické projekci Goethově, ideji, která naopak zdůrazňuje mnohostrannost asociativně spojenou s představou svobodného, všestranně rozvinutého občana řecké *polis*, představou, jež znovu ožila v renesanci v protikladu ke středověké jednostrannosti.

Středověký člověk je jednostranný, ale není specialista, středověké *ad unum vertere*, obrácení se k jedinému, nevybírání mezi různými druhy ve smyslu species ten vhodný ad hoc, nýbrž obrací k jedinému celku bytí, pravdy, krásy a lásky, obrací k Bohu. Proto se někdy výměr *universitas* etymologicky vykládá od onoho *ad unum vertere*, obracet k jednotě, která spojuje s Nejvyšším, i když *universitas* zároveň znamená společenství učitelů a studentů k tomuto účelu budované.

ENKYKLIOS PAIDEIA – v obci obvyklé, všeobecné vzdělání – je založeno na svobodných uměních. *Artes liberales* jsou pak již v antice taková studia, jež nepřinášejí zisk a jsou proto jedině hodna svobodného občana. Etymologie IV,2 Isidora za Sevilly odvozuje výraz *liberales* z latinského *liber*, kniha. Jde o vzdělání knižní, získané z důležitých knih tradice podle přesně a přísně stanovených pravidel. Stará etymologie dávala do souvislosti *ars* a *artus* – úzký. Proto také moderní překlad termínu *ars* – umění je zavádějící. *Ars* v klasické době znamená nauku, a sedm *artes liberales* plní průpravnou, propedeutickou úlohu před zahájením studia filosofie, eventuálně studií profesních, specializačních, právních, lékařských či theologických.¹

Když pro stručnost věc zjednodušíme a zdůrazníme nesporné paralely mezi cechovním systémem a universitním vzděláváním, vidíme, že obojí má svou etapu a průpravu učební a tovaryšskou, studijní etapy, jež nepřinášejí zisk a mají statut *ars*. Na universitách je to status *artes liberales*, v řemeslech jde o *artes mechanicae*. Zatímco hudba jako matematický obor patřila v této klasifikaci k naukám universitním, malířství a sochařství patřilo mezi řemesla. Teprve od Florencie 15. století procítá u výtvarných umělců nové sebevědomí, nechtějí patřit k řemeslníkům, a v souvislé řadě uměnovědných pojednání získávají v průběhu dvou staletí vyšší statut. V této době také získá italské *meccanico* hanlivý význam „hrubý, nevzdělaný“, *la turba meccanica* znamená lůzu.² Učňovská a tovaryšská léta jsou cechovní paralelou k universitním létům žakovským a bakalářským.

Termín *magistr*, mistr má tedy statut kvalifikační spíše než statut vzdělanostní. V cechovní struktuře garantuje zaměstnání, místo, a cech dohlíží, aby v příslušném oboru byl ve městě dostatečný počet mistrů. Tolik, aby se dobře užívali a kvalitně uspokojovali potřeby obyvatelstva. Universitní magistr je také na universitě místo či předpoklad pro získání místa, umístěnka řečeno termínem jiné epochy, ale jinak jde spíše o hodnost duchovní, něco jako je hodnost rytířská ve stavu světském. O místa pro universitány se stará instituce cechu v mnohém podobná, chcete-li: komora – lékařská, právníká, královská, církevní nebo universita jako instituce sama. Magistr v starších dobách již není student.

Stojí zde tedy proti sobě dva koncepty: idea university, která poskytuje vzdělání a vyžaduje povolání a idea učiliště, jež poskytuje kvalifikaci pro umístění kvalifikovaného člověka ve světě. Učilištěm je původně mistrovská dílna, kde mistr vládne společenství učňů a tovaryšů. Vysoké učiliště se z těchto dílen stává až zásahem moderního státu. Modelem

¹ Srv. CURTIUS, E. R., „Evropská literatura a latinský středověk“, Praha, 1998, s. 47n.

² c.d. pozn. 5, s.48.

ÚVODEM

je napoleonská polytechnika, která jako elitní učiliště vzniká v souvislosti s revoluční změnou v dělostřelectví. Nadále se již nebude střílet „od oka“, ale trajektorii střely je třeba vypočítat, důstojníci musí být gramotní ve vyšší matematice a protože v jejich torně je maršálská hůl – Napoleon se z dělostřeleckého poručíka stal císařem – budou se vzdělávat i ve vybrané konverzaci, šermu, společenském tanci a v dalších k úspěchu nezbytných disciplínách. Velmi specializovaný účel dostává do vlnku předponu *poly-* aspiraci na obecnost, obecnou užitečnost, odlišnou od obecnosti universitní, vlastně spíše neužitečné.

V mravní soutěži mezi tendencí ke specializaci a koncepcí *Bildung* dlouho převládala ta druhá, jejíž koncept asi nejzřetelněji formuloval J. W. Goethe.³ Byl to však právě Goethův *Bildungsroman* „Viléma Meistera léta učednická“, který zahájil éru rehabilitace specializace ve vzdělávání. Pro Goetha je Vilém Meister pozitivní alternativou k mladému Wertherovi. Ten se v podmínkách odcizeného moderního světa stává dospělým sebevraždou, a odstartuje vlnu mladistvých sebevražd devatenáctého století, sebevražd špatně pro moderní život připravených universitánů. Hledání smyslu života nemůže tedy v Goethově smyslu zřejmě začít v lidském nitru, tam posléze skončí po životě pojetém jako cesta za poznáním a zkušeností. Introspekce se mění v reflexi, jejíž důležitým mimikry je ironie a sebeironie. Zatímco první varianta hrozí zhroucením a zmarem, druhá nalézá cestu domů ve zmoudřelé skepsi dospělosti.

Anglický překladatel „Viléma Meistera“ Thomas Carlyle spojil tento koncept spásného životního sebevzdělávání s originálně koncipovaným pojetím povinnosti, kterou lze přizpůsobit téměř libovolnému individuálnímu osudu. V této koncepci Bůh přiděluje každému člověku individuální úkol a lidským údělem je toto povolání následovat. Jde tedy o to zrušit tradiční rozdíl mezi zaměstnáním a povoláním. Ono tradiční *multi sunt vocati, pauci sunt ecclecti* – mnozí jsou povolání, málokteří vyvolení – je zde interpretováno s kalvínskou neúprosností. Dříve byla povolání pouze duchovní. Výraz klerici je odvozen z řeckého *KLEROI*. *KLEROS* je díl neprodejné půdy, jenž se ve starých společnostech losem přiděloval na počátku času jednotlivým rodům. Správný překlad je úděl, respektive podíl na údělu, podíl na osudu, odpovědnost, kterou snímá teprve smrt.

Všichni universitáni byli původně klerikové, byli povoláni na universitu, proto se hovoří o svobodných povoláních. Ti,

kdož povolání nebyli, potřebují získat nějaké místo a s ním spjatou obživu. Nejsou svobodní, ale spjati s tím, kdo jim místo a obživu poskytuje. Koncipování evropských absolutních monarchií a zejména počínající průmyslová revoluce však onen staletí relativně dobře fungující systém, jenž každému poskytuje nějaké místo, ze kterého se lze vymanit jen za cenu riskantního povolání nebo smrti, bortí a tisícíhlavé zástupy vytržené z místních vazeb začínají vytvářet masovou, davovou společnost, která je strašná především tím, že potenciálně ohrožuje posléze každého, každý v ní může o své místo přijít.

V koncepci *Bildung* se lidské já utváří prostřednictvím příležitostí. Na cestě životem prochází člověk různými zkušenostmi, jež jej posílí a obohatí, pokud jej nezahubí, aby na konci spočinul jako rentiér. Když už se to nepodaří v tomto životě, příslib království nebeského tyto kontury nepochybně má. V koncepci *Beruf* (pod tímto německým titulem proslavil koncept povolání Max Weber) se lidské já utváří téměř výhradně převzetím povinnosti. Německy se takto koncipovaná lidská bytost nazývá *Persönlichkeit*, kořen jakéhosi vyššího já v pietisticky laděném protestantismu. Do češtiny tento termín správněji přeložíme jako „charakter“ než jako „osobnost“, jak se to většinou dělá. V tomto smyslu tedy existují lidé, kteří mají smysl pro povinnost, a bezcharakterní individua, která smysl pro povinnost nemají, při čemž bohužel platí zásada, že charakter lze spíše ztratit než získat.

Zestručněno na maximum: ti, kteří mají povolání a dostojí mu, mají také charakter, a utvářejí společnost ve vlastním slova smyslu. Ti, kdo mají pouze zaměstnání, charakter nemají, ale není vhodné příliš veřejně to rozhlášovat. Jsou to lidé druhého řádu, většinou a po většinu devatenáctého století nemají např. plné volební právo. Jsou si toho vědomi, ale absenci povolání chápou posléze pod vlivem revoluční propagandy jako důsledek ztráty práv. Nechápu, že práva jsou důsledkem, nikoli předpokladem úspěšného plnění povinností. Jejich povinnost degenerovala na poslušnost. Ti, kdo nemají ani poslušnost, přijdou o místo a jako nezaměstnaní získají zvláštní dispozici pro nové povolání zvláštního druhu: revolucionář.

Toto zvláštní povolání se v devatenáctém století nezískává tam, kde se adepti připravují na ostatní povolání – na universitách, ale v žaláři. Povolání k církevní službě, k lékařské službě, právnícké, učitelské, úřednické, inženýrské službě se však realizuje na universitě a touto cestou se i některé děti zaměstnanců mohou prolomit mezi povolání. Druhá cesta k povolání, ta revoluční, nezahrnuje jen revolucionáře sociální, povolání jsou i inspirovaní blouznivci náboženští, v 19. sto-

³ Srv. BARROW, J. W., „Krise rozumu“, CDK Brno, 2003, kap. 5.3. Povolání a čin, s. 210n.

letí typicky také umělci, jejichž asociálnost, prokletost je chápána jako téměř kvalifikační předpoklad.

Postupem času se tedy koncept povolání stává obecným a to zvláštním způsobem tak, že každý člověk má, může mít a posléze dokonce musí mít své vlastní povolání. Kým je ovšem člověk k povolání povolán? Původní kalvínská představa Boha jako přidělovače povolání se vytratila, alternativní byla již na přelomu osmnáctého a devatenáctého století. Brzy může být člověk povolán tu Bohem, tu Humanitou, Vědou, Státem, Revolucí, Spravedlností, Stranou etc. Nejuniversálnějším povoláním je pak novověké povolání k vojenské službě, branná povinnost. Karikaturním pozůstatkem tohoto procesu je rubrika „povolání“ v někdejších občanských průkazech. Dnes už i ta chybí, protože je čím dál zřetelnější, že universální chápání povolání je pouze verbální trik. Ve skutečnosti vazba povolání na povinnost a odpovědnost odumřela a všechna povolání se potichu proměnila na zaměstnání a tak nejen zaměstnání, ale i povolání je nyní možno měnit. Jak je ctěná libost. Už nehraje roli, kdo nás povolal, ale kdo to platí, ba častěji dokonce to, kolik to vynesne. Nikdo už není bez charakteru, protože každý charakter je chápán jako korumpovatelný. Z výrazů povolání a zaměstnání se stala téměř synonyma, i když původně tato slova vyjadřovala určitě napětí.

University tedy postupně od druhé poloviny devatenáctého století přestávají být přípravou na výjimečná a jedinečná povolání v několika málo oborech, ale stávají se potichu předpokladem pro získání lepšího místa ve společnosti. Koncept *Bildung* beznadějně zastaral a je jen s podivem, že této beznadějně zastaralosti stále ještě vzdoruje, již skoro dvě stě let. Ztratil svoji universalitu a také až na výjimky není orientován na přípravu společenských elit, sil, které pevností svého charakteru drží lidské společnosti pohromadě.

University ztrácejí nebo už ztratily svoji hlavní funkci: reprodukovat charakterní společenské elity. Tento proces je posilován ilusí o tom, že university poskytují nastupujícím generacím specializovanou kvalifikaci, kterou posléze absolventi skvěle uplatní v praxi a tak se stanou příslušníky společenských elit. V prudce se měnícím světě ale není seriózně možné předpovídat v časovém horizontu jednoho lidského života, řekněme na čtyřicet let dopředu vývoj a inovace ve specializovaných oborech. Podívám-li se na konci svého profesního života 45 let zpátky a vzpomenu si na nabídky, jež se přede mnou prostíraly na prahu mých dvaceti let, s jistotou vidím vlastně jen to, že ani jediná prognóza neobstála. Když zkrátím dobu předpovědi na polovinu, nebylo by to o mnoho lepší.

Souhlasím s Jiřím Zlatuškou, když kritizuje vládní snahu omezit autonomii universit a polemizuje s rozšířenou a oblíbenou představou o universitách jako věžích ze slonoviny odtržených od skutečného života. Vláda se snahou o orientaci vzdělanostní politiky skutečně přibližuje pojetí universit jakožto učilišť, jež připravují specializované odborníky pro plánované hospodářství. Tehdy jsme, pravda, studovali za dělnické peníze, a v příbramských hospodách, pokud se student intelektuálně nerozcapoval, mohl pít pivo takřka bez omezení na útraty dělnické třídy. Chtělo to jen vědět, že na výzvu: „Já jsem horník, kdo je víc!“ správná odpověď zněla: „Dva horníci!“. Většinou se to odehrávalo jako pantomima: někdo z popíjející dělnické třídy ukázal na plakát s uvedeným heslem a student odpověděl dvěma vztyčenými prsty, pak horník ukázal dva prsty hostinskému a zavelel: „Ještě dvě!“. Dnes university a universitáři netýjí z dělnických peněz, ale z peněz daňových poplatníků a divil bych se, kdyby jim tito platili ještě pivo, ale jsem i tak přesvědčen, že přibližování universit ke každodenní praxi je nebezpečné a ohrožuje nejen kvalitu univerzitní výuky.

Dnes už univerzitní diplom negarantuje znalosti v určitém oboru. Onen rys *Bildung*, který vyžadoval, aby student udělal zkušenost s každou disciplínou, která k jeho oboru patří a obor patřičně zvládl, zmizel v nenávratnu. Není to možné, pokud nechceme licoměrně předstírat, nebo nechceme obory rozparcelovat do nesmyslně úzkých specializací. Třetí možnost, prodloužit oborové studium, je možná ještě absurdnější, než obě předešlé. Dnes je důležitější než diplom onen dodatek, který ukazuje, nebo ukazovat má, čím konkrétně student v průběhu studia prošel a kdo jej v průběhu jeho práce vedl.

K učilišti patří otázka „čím budu?“, ve kterou přídatnou část gigantického společenského mechanismu se studiem proměním. Otázku lze modernizovat: „kým budu?“ Odpověď našich prarodičů a praparodičů zněla: „Pánem!“ Dodnes se lze nejen z médií pravidelně dozvídat, že vysokoškolská kvalifikace výrazně zlepšuje šance na kvalitní společenské uplatnění. Není smyslem tohoto textu diskutovat o tom, zda a nakolik je pravdivá, ani o tom, jaká je prognóza. Spokojím se tím, že upozorním na to, že ve společnosti, kde studuje na vysokých školách více než polovina populačního ročníku a procento se stále zvyšuje, bude tato šance v příštích letech zřejmě průměrná, u špičkových míst spíše podprůměrná, neboť tato místa se uvolňují mnohem pomaleji, než přibývá kvalifikovaných žadatelů. Nechci strašit např. s francouzskou chronicou nezaměstnaností vysokoškolských absolventů.

Věda je nepochybně jednou z nejcennějších inovací, kterou university v posledních stoletích prošly. Nikoli však proto, aby se studium změnilo v rutinní vědeckou práci. Stu-

dent má získat zkušenost s laboratorní prací, laboratořemi humanitních věd jsou knihovny. Ale vedle metodiky práce si potřebuje osvojit schopnost porozumět tomu, co ta která věda může, a co nikoli. Kdy je problém možno a třeba řešit vědecky, a kdy ne. Jinak dosáhneme jen ambivalentní apatie, kterou občas u mladých lidí pozorují: jsou na cokoli, co vědou zavání, lehce alergičtí, ale na požádání umějí přepnout a dokáží dělat vědu absolutně ze všeho. Zle to dopadne s univerzitou, která z takových akademických kastrátů tvoří doktorandy a z těch pak zákonitě vyrůstá i učitelský sbor.

Staré koncepty *Bildung*, zejména v konfrontaci s inspirujícím představením vědecké metodiky a jejím důrazem na racionalitu a ověřitelnost, jsou stále neobyčejně nosné, jen je potřeba aplikovat je přesně a přísně. Každá ukvapená inovace se vymstí. Tak jako se vymstila likvidace práce v klasických jazycích a vymstí se podryvání druhého racionálního sloupu vzdělávání – matematiky.

University od počátku vychovávaly onu část populace, která se nebude muset živit prací svých rukou. Tahle opomíjená pravda je v přítomné chvíli obzvláště aktuální. Dnes už snad nikdo vážně neříká, že kdo nepracuje, ať nejí. Marxův starý sen – osvobodit člověka od práce – se naplnil v mnohem větší míře, než se obvykle připouští. Očekávané důsledky to však nepřineslo. Místo, aby se lidé, jejichž základní potřeby jsou zabezpečeny, věnovali svým koníčkům (v Marxově smyslu) nebo konání dobrých skutků (ve smyslu Aristotelově), ochotně si nechávají vnutit potřeby, které nikdy neměli a aby si je

mohli dovolit, pracují a vydělávají jako zběsilí. A nestíhají. Staré doby neznaly nejen slovo workoholik, ale ani skutečnost, kterou označuje, tehdy neexistovala. Sloveso „nestíhat“ je inovace posledních dvou desetiletí.

Politické strany se předhánějí v tom, jak zdůrazňují, že nejlepší prevencí proti chorobě nezaměstnanosti je vzdělání, zejména zvyšování kvalifikace. Vědecká obec, university nevyjímaje, zase opakovaně zdůrazňuje, že znalostní ekonomika, záruka prosperity, je nevybudovatelná při nízkém procentu národního důchodu věnovaného na vzdělání, vědu a výzkum. A přece není třeba být prognostikem, aby bylo zřejmé, že zkušenost nezaměstnanosti pocítí v 21. století spíše tři čtvrtiny než dvě třetiny populace, včetně absolventů universit. Zkušenost být jen dočasně ztráty práce, zdá se, bude patřit k neobyčejně důležitým a zřejmě negativním prožitkům budoucích generací, a při tom – budeme-li se na věc dívat nepředpojatě – bych čekal spíše opak. K úkolům universit dvacátého prvního století tedy patří dosti nepochybně úkol připravovat absolventy na to, že minimálně jistou část svého života budou nezaměstnaní, ba co více, že to není katastrofická předzvěst či hrozba, ale dobrá zpráva.

*Doc. PhDr. Zdeněk Pinc působí jako proděkan pro studijní záležitosti Fakulty humanitních studií UK. Byl spoluzakladatelem edice *Scientia & Philosophia* a z jeho odborných publikací připomeňme alespoň: *Fragmenty k filosofii výchovy, eseje a další texty shrnuté v knize „Počítat do pěti“ nebo spoluautorství knihy „Antropologie a etika“.**

